

**MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
VILÁGGAZDASÁGI KUTATÓINTÉZET**

Műhelytanulmányok

56. szám

2004. február

Simai Mihály

**A VILÁGGAZDASÁG A XXI. SZÁZAD
ELSŐ ÉVTIZEDÉBEN**

1014 Budapest, Orszagház u. 30.
Tel.: 224-6760 • Fax: 224-6761 • E-mail: vki@vki.hu

MAGYARORSZÁG ÚJ VILÁGGAZDASÁGI KÖRNYEZETE

Új geostratégiai feltételek, változó unilaterális és multilaterális hatások, gyors technikai fejlődés, a termelés és a világkereskedelem súlypontjainak módosulásai, megváltozott és tovább bonyolódó érdekviszonyok, egyensúlyi zavarok és jelentős szerkezeti változások határozzák meg az államok világgazdasági környezetét a XXI. század első évtizedének közepén. A vállalatok és a nemzetgazdaságok fejlődésének kilátásait még nagyobb mértékben, mint a múltban, az határozza meg, hogy milyen gyorsan és hatékonyan képesek alkalmazkodni az új nemzetközi piaci feltételekhez.

Hazánk szempontjából is döntő feladattá vált az alkalmazkodóképesség radikális javítása. Az ország versenyképessége javítása sokat emlegetett követelményrendszerének központi kérdése ez. Tizenöt éven belül másodszor is minden korábbinál jelentősebb mértékben változnak Magyarország világgazdasági integrálódásának politikai, gazdasági és intézményes feltételei és kilátásai is. Sokkal nagyobb lesz az ország társadalmának és gazdaságának nyitottsága és nemzetköziesedése is. A magyar gazdaság nemzetköziesedésének mértéke a rendszerváltást megelőző évtizedekben is igen jelentős volt. Az export aránya a bruttó nemzeti termékben (BNT) például 1980-ban 39% volt. Új feltételeket alakított ki Magyarországon a rendszerváltás nyomán az, hogy gazdasági növekedésben, a BNT elosztásában, a kivitelben, a beruházásokban, a műszaki fejlődésben és a foglalkoztatottságban, valamint a költségvetés bevételeiben döntő szerepet játszanak a transznacionális társaságok és a bankok. A „transznacionális mutató”¹ tekintetében Magyarország az Európai

Unió keretében a hatodik helyen lesz Belgium, Írország, Dánia, Svédország és Hollandia mögött. A transznacionális szektor hazánkat a nemzetközi kapcsolatok egyéb formáinál közvetlenebbül és nagyobb mértékben teszi ki a nemzetközi piaci folyamatok kedvező és kedvezőtlen hatásainak, segíti a növekedést, de közvetlenül beépíti a jelentős ingadozások, a verseny, a spekulatív műveletek lehetséges következményeit is. Külső függőségünk növekedése és új formáinak kialakulása eleve sokoldalúan hat a belső viszonyokra is.

Új szakaszt nyit a magyar gazdaság világgazdasági integrálódásában a 2004. május elsején realizálódó európai uniós tagságunk. Ez egyidejűleg követeli meg a gazdasági intézményrendszer univerzalizálását a szervezet normái szerint, s teszi ki az ország gazdaságát az élesebb nemzetközi versenynek; ugyanakkor meghatározott mértékben segítséget is jelent a felmerülő új problémák kezeléséhez. Az Európai Unió is része azoknak a globális folyamatoknak és megállapodásoknak, amelyek az 1990-es években a világgazdasági kapcsolatrendszer további liberalizálására születtek a Világkereskedelmi Szervezet keretében. Ma még csak nagy általánosságban lehet megfogalmazni azt, hogy mit jelentenek a magyar gazdaság számára az új keretek és feltételek. A világgazdasági folyamatok alakulása ezen belül az európai térség folyamatai azonban mindenképp nagyobb intenzitással és mélységben hatnak majd a magyar gazdaságra.

---

külföldi befektetések aránya a bruttó beruházásokban az elmúlt három év átlagában, (ii) a külföldi befektetések állományának a BNT-hez viszonyított nagysága, (iii) a külföldi tulajdonú vállalatok által termelt új érték aránya a BNT-ben, (iv) a külföldi vállalatok aránya az összes foglalkoztatottakhoz viszonyítva.

---

¹ Ezt a mutatót az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája számítja a következők alapján: (i) a

MEGKÉSETT FELLENDÜLÉS VAGY TARTÓS STAGNÁLÁS?

Az elmúlt 10-15 esztendőben a világgazdasági változások elemzésében és előrejelzésében uralkodóvá vált a rövid távú megközelítés. A tizennégy, nemzetközi előrejelzésekre szakosodott kutatóközpont, egyre kevésbé vállalkozik két esztendőnél hosszabb prognózisokra. Ebben nemcsak az értékpapírpia-cok jelentőségének növekedése játszik szerepet. (E piacokat ugyanis a rendkívül rövid távú megmondások érdeklik és befolyásolják.) Nehezebb lett a közép-, illetve a hosszabb távú változások megvilágítása a hatótényezők sokasága, jellege, a termelés, a fogyasztás és a gazdasági kapcsolatok hatalmas volumene, az államok és a vállalatok sokrétűsége és a nemzeti gazdaságpolitikák irracionálisai miatt is. Különösen nehéz a fordulópontok, a tendenciaváltások jellegének és irányának meghatározása.

2004 elején egyértelműbbnek tűnik az, hogy véget ért a recesszió, illetve a stagnáló szakasz a világtermelés fő központjaiban. Visszatérőben van a „mérsékelt globális optimizmus”, legalábbis ami a rövid távú gazdasági kilátásokat illeti. Nyugodtabbá vált a világpolitika. Nincs olajválság, és meglehetősen stabilak a nemzetközi pénzügyi viszonyok is. A dollárárfolyam zuhanásának és az euró felértékelődésének következményeit még kezelni tudják a pénzpiacok. A világkereskedelem is élénkült a gazdasági növekedés gyorsulása nyomán. Miért mérsékelt az optimizmus? Nemcsak azért, mert a fellemdülés megindulását már 2002-ben is jelezték az elemzők, annak nyomán, hogy az USA gazdaságában némi élénkülés indult meg 2002-ben. Ez azonban politikai és gazdasági okokból megtorpant. Mindenki óvatosabbá vált az USA gazdasági kilátásainak megítélésében. A világ két másik fejlett térségében is késett a fellemdülés, és továbbra is bizonytalanok hajtóerői.

A világgazdaság középtávú fejlődési tendenciáinak egyik kulcskérdése 2004 elején az, hogy mennyire lesz jelentős, tartós és általános?

Előre kell bocsátani, hogy globális recesszió, abban az értelemben, hogy csökkent volna a világtermék, nem volt. A XXI. század első éveit 2000 után sokkal inkább a fejlődés lassulása és egyes országokban a stagnálás jellemezte. A világtermék döntő részét előállító fejlett országok többségében azonban néhány negyedéven át tényleges visszaesés vetett véget a kedvező éveknak. Ezt globális szinten Kína és néhány más állam viszonylag jelentős gazdasági növekedése ellensúlyozni volt képes. A világkereskedelem 2001-ben, hosszú idő óta először, csökkent. A XXI. század első éveiben jelentősen csökkent a közvetlen külföldi tőkebefektetések összege. A második világháború utáni éves befektetési csúcsra 2000-ben került sor, amikor is az éves összeg meghaladta az 1400 milliárd dollárt. 2003-ban már „csak” 650 milliárd új befektetést regisztráltak. A lassú gazdasági növekedés, a kisebb vállalati haszon, az értékpapírárak zuhanása és a jelentős kapacitásfeleslegek okozták elsősorban a külföldi befektetések visszaesését. Sokkal kevesebb vállalati fúzióra és akvizícióra került sor, mint a korábbi években. A világ 195 gazdaságából 108-ban csökkent az új külföldi befektetések. Intenzívebbé vált a külföldi befektetések átcsoportosítása is. Ezek a folyamatok a magyar gazdaságot is kedvezőtlenül érintették. Az új befektetések 2002–2003-ban a legalacsonyabb szintre estek vissza 1991 óta. Az 1. táblázat áttekintést ad az elmúlt évtized főbb globális folyamatairól.

Az ENSZ statisztikái szerint az egy lakosra számított bruttó hazai termék 2001 és 2003 között 34 országban csökkent, s 45 országban több mint 3%-kal nőtt.

A recesszió 2000 és 2003 között mindekelőtt a globális reálgazdaság fontos szektorát, a gyáripari termelést sújtotta. Jelentős visszaesésre került sor a papírgazdaság meghatározó területén, az értékpapírpia-cokon is.

1. táblázat
A világtermelés, a világkereskedelem
és a közvetlen külföldi befektetések
évi átlagos változásai
(százalékban)

Térség	1994-1998	1999-2003	2003
Világ	3,0	2,5	2,5
Fejlett országok	2,9	2,1	2,0
Észak-Amerika	3,8	2,8	2,9
Nyugat-Európa	2,4	1,8	0,8
Közép- és Kelet-Európa	-2,0	4,7	3,3
Fejlődő országok	4,6	3,7	3,8
Világkereskedelem	7,4	4,7	4,7
Új közvetlen külföldi tőkebefektetések	9,7	-7,0	1,0

Forrás: Department of Economic and Social Affairs of the UN Secretariat, February 2004
UNCTAD World Investment Report 2003 és ENSZ-bebecslések

2001-ben a gyáripari termelés az előző évhez képest csökkent hét fejlett országban, különösen Japánban és az USA-ban. Az USA-ban a 2001-es csúcsról 7,6%-kal esett vissza. 2003-ban az előző évhez képest Angliában, Németországban, Svájcban, Belgiumban és más országokban is csökkent az ipari termelés. Igen jelentős kapacitástöbblet alakult ki az autóiparban, az információs technikában és számos fogyasztási cikket előállító ágazatban. Az USA gyáriparára még 2003 szeptemberében is 30%-os kapacitáskihasználatlansággal működött. Nöttek az eladatlan készletek is. Mindezek és a profit csökkenésének hatására a vállalatok gépekre és berendezésekre fordított befektetései (2000 és 2002 között a legjelentősebb mértékben Svájcban csökkentek 17%-kal) Németországban 12%-kal, az USA-ban 11%-kal estek vissza; az EU-ban összességében a csökkenés 3%-os volt. Jelentős mértékben visszaestek a gyáriparban a közvetlen külföldi befektetések is, főleg a magas jövedelmű országokban. Tovább nőtt azonban az alacsony bérű vagy más különleges előnyöket biztosító országokba irányuló tőke kivitel. Magyarország már nem tartozott ezek közé.

A világ gyáriparának helyzete és kilátásai egyébként ismét igen lényeges politikai kérdéssé váltak a világgazdaságban. Ennek

oka egyrészt az, hogy az 1990-es években meggyorsult sok fejlődő ország gyáripari termelésének növekedése, s a XX. század végére a világ gyáripari termelésének közel 40%-a Kínából, Indiából, Braziliából és egyéb fejlődő országokból származott. Az 1990-es évekre esik a volt szocialista országok világpiaci reintegrálódása is, amelyik újabb jelentős exportképességgel és termelőkapacitásokkal bővítette a piacot. Igaz, hogy új vásárlóerőt is jelentett néhány fejlett ország számára, azonban ezekből lényeges iparágak települtek a volt szocialista térségbe. Az átalakuló ipari földrajz nagy problémákat okozott a fejlett országokban. Rendkívül gyorsan nőtt a gyáriparban a termelékenység is. Ez a szektor a XX. század közepén még a fejlett országok munkaerejének 35-45%-át foglalkoztatta. 1970 és 2002 között a gyáripar termelése ezekben az országokban több mint megkétszereződött, a foglalkoztatottság pedig 25%-kal csökkent. A XXI. század elejére az itt foglalkoztatottak arányát tekintve az összefoglalkoztatottságban a gyáripar 20% körülire, illetve az USA-ban 12%-ra esett vissza. Termelése ugyanakkor annak ellenére kétszereződött meg, hogy a XX. század utolsó harmadában jelentős iparágak „költöztek át” a fejlődő vagy a közepesen fejlett országokba, ahol az alacsony bérek és a magas termelékenység mellett az érintett nemzetközi társaságok haszna gyakran két-háromszorosa lett az anyaországban elértnek. A lassú gazdasági növekedés és a recesszió, valamint a magas munkanélküliség miatt 2003-ban a szakszervezetek és a kormányok egyaránt riadót fújtak. Erre a leghangosabban az USA-ban és Németországban került sor. Vámvédelmet és szubvenciókat követelnek egyes vállalatok is. Mindkét államban jelentős szerepet játszottak a protekcionizmus követelésében (és bizonyos intézkedések megtételében, mint az amerikai acélvámok esetében) belpolitikai okok is.

A XXI. század elején, a nagy nyereségeket hozó évtizedet követően, hatalmas veszteségek érték az értékpapírpiacon. E piacok jelentősége rendkívül nagy a tőkebefektetések és a jövedelmek szemszögéből. Az értékpapírpiacon évi forgalma meghalad-

ja a 100.000 milliárd dollárt. E hatalmas piac helyzete, rövid és középtávú kilátásainak elemzése természetesen nemcsak és nem elsősorban a lakossági jövedelmek alakulásának szempontjából lényeges. Igen jelentős a tőzsdék az üzleti szféra, a vállalatok finanszírozásának szemszögéből. Ezek gyengülése csak részben függ össze a reálgazdaság bajaival. A veszteségek ugyanis lényegesen nagyobbak voltak, mint a reálgazdaságban, de jelentősebbek voltak a fellendülési időszakban realizált nyereségek is. E piacokra különösen jellemző volt a mesterségesen is túlajtott optimizmus, az értékpapírok túlértékeltsége és az ezekre épült spekulációs hullámok is. Az értékpapír-tulajdonosok vesztesége globális szinten 10.000 milliárd dollár körüli, ami a világ 2000. évi bruttó terméke értékének egynegyedére tehető. Ezek a „papírgazdaságban” keletkezett veszteségek kihatottak természetesen az egész világgazdaságra és az egyes nemzetgazdaságokra is. Tekintettel a pénzügyek és a pénzpiacok fontosságára és sok tekintetben önálló mozgására, valószínű, hogy ez a jövőben is így lesz, s a gazdasági visszaesések nagyobb mértékben és gyorsabban fejeződnek majd ki pénzügyi válságokban és az értékpapír piacokon, mint például a termelésben.

Az értékpapírárak zuhanása különösen jelentős méretű és átfogó hatású volt az Egyesült Államokban, ahol a lakosság 85%-a rendelkezik értékpapírokkal. Az 1990-es években a fellendülés hatalmas nyereséghez juttatta a részvényeseket. Ez óriási költségekhez vezetett a lakosság körében, s ösztönözte a hitelpiacokat is. Az értékpapírpiacokon bekövetkezett árfolyamesés jelentős jövedelemcsökkenést okozott, s ez a fogyasztást és a beruházásokat is mérsékelte.

Az értékpapírpiacok árzuhanása az 1990-es évek során megfogalmazódott „új gazdaság” képzetére és az erre épült közgazdasági elméletre is súlyos csapást mért. Az új gazdaság elméletének hirdetői az USA-ban azt állították, hogy az információs forradalom példátlan méretű és tartósságú termelés-növekedést eredményezett, véget vetett a gazdasági ciklusoknak, s tartósan felfelé ívelővé tette az értékpapírok ármoz-

gását is. Megjegyzem, hogy az USA-ban a XX. században legalább háromszor hirdették meg a közgazdászok az „új gazdasági korszak” beköszöntét és az új gazdaság kibontakozását: az évszázad első évtizedének elején, a húszas évek elején s a kilencvenes években. A legrámaibb vég a húszas évek új korszakát érte. Az 1929–33-as világgazdasági válság.

A FELLENDÜLÉSI SZAKASZ FŐBB TÉNYEZŐI, GLOBÁLIS ÉS REGIONÁLIS PROBLÉMÁI

A közgazdaságtan a fellendülés gyorsaságával, mélységével és tartósságával kapcsolatban ajánlott hatótényezők vizsgálatánál keresleti, kínálati és institutionális iskolára bomlik. Véleményem szerint azonban mindhárom oldalt figyelembe kell venni. Nem lehet például a kamatláb mozgására s a monetáris politika más, kínálati eszközeire szűkíteni a várható tényezőket. A keresleti iskola sem ad önmagában minden témában meggyőző választ. Tény azonban, hogy a jövőt illetően kézenfekvőbb a keresleti tényezők és az intézmények elemzése.

A keresleti tényezők között a legnagyobb súlyt a *lakosság fogyasztása képviseli*. A fejlett ipari országokban az összkereslet 62%-a (az USA-ban 68%-a, az EU-ban 58%-a, Japánban 56%-a, Kínában 47%-a) a lakosság fogyasztása. A verseny is igen éles a vásárlóerőért. A lakossági piac bővülését nagymértékben meghatározza a jövedelmek várható alakulása. A termelési költségek csökkentésére irányuló vállalati erőfeszítések, a magas munkanélküliség és a költségvetési hiány növekvő feszültségei miatt globális méretekben nincs kilátás a reáljövedelmek gyors és általános emelkedésére a fejlett országokban. A következő pár esztendőben, optimális esetben, a reáljövedelmek lassú növekedése valószínűsíthető. Néhány különösen kedvező helyzetben lévő ország (pl. Kína) e tekintetben is inkább kivétel.

A vállalati tőkebefektetések aránya a keresleti tényezők között az elmúlt évtized átlagában, a fejlett országokban 22-24% volt, az USA-ban 22%, az EU tagállamaiban 21%, Japánban 28%, a fejlődő országokban 25%, Kínában 37-38%. Az ázsiai térségben valószínűleg továbbra is magas marad a vállalati bruttó beruházások aránya. Az USA-ban a tartós beruházási javak szektorában megkezdődött a kereslet és a megrendelésállomány növekedése. Az iraki háború, s különösen ennek közvetlen keresleti, illetve tartósabb hatásai a fegyverkezésre ugyancsak élénkítették a beruházásokat. Az iraki újjáépítés hatása az amerikai üzleti szektor befektetéseire egyelőre bizonytalan és kiszámíthatatlan. Lassú növekedés jellemzi a vállalati befektetéseket az európai térségben is. Ebben nemcsak a nagy kapacitásfeleslegek, hanem az exportlehetőségek bizonytalansága is szerepet játszik. Igen jelentős a beruházási kereslet Kínában és Indiában.

A jövedelmek és a befektetések szempontjából lényegesek az értékpapírpiacon várható fejlemények is. Ezek középtávú előrejelzése a legnehezebb és a legbizonytalanabb, tekintettel arra, hogy a spekuláció és a lélektani hatások sajátosan keverednek a reálfolyamatokkal. Az értékpapírpiacon helyzetét meghatározó tényezők között nagyjelentőségű, rövidebb távon, a háború időtartama és jellegének alakulása, a háború közvetlen következményei, a globális és a geopolitikai stabilitás mértéke a háború után. Ez utóbbi a tőzsdék szempontjából különösen kényes, hiszen meghatározza a kockázat forrásait és a kockázatvállalás mértékét. A kockázatot növeli a háború elhúzódása, a régió destabilizálódása, a terrorizmus növekvő veszélye. Az értékpapírpiacon helyzetének alakulása azért is lényeges, mert közvetlenül is befolyásolja a társadalombiztosítási és nyugdíjalapok bevételeit s a vállalati szféra pénzügyeit is.

Az állami kiadások hatása. A keresleti tényezők között mindenütt jelentősek az állami kiadások, hiszen a költségvetés a BNT nagy hányadát osztja el újra. Ennek aránya a fejlett országokban az elmúlt évtizedben az összkereslet 17-18%-a volt, az USA-ban 16-17%, az EU-ban 20%, Japánban 13-15%, a

fejlődő országokban 12-13%, Kínában 13-15%. Az USA-ban az elmúlt két évben jelentős mértékben élénkültek az állami kiadások. A katonai kiadások 2003 során 45%-kal nőttek, s minden jel szerint tovább emelkednek. A katonai kiadások nagysága és fontossága az egyes államokban igen eltérő. A 2. táblázat a katonai kiadásokat hasonlítja össze.

2. táblázat
A katonai célú kiadások a NATO egyes tagállamaiban és Japánban
(éves átlag 1997 és 2001 között)

Országok	Katonai kiadások md.dollár	BNT %-ban	NATO %-ban	Hadsereg létszáma
USA	301,99	3,16	64,74	1499.000
Németország	27,46	1,52	5,89	324.680
Franciaország	33,66	2,72	7,22	421.360
Anglia	34,40	2,54	7,37	218.120
Olaszország	21,02	2,00	4,51	393.500
Törökország	7,36	4,98	1,58	798.480
Csehország, Magyarország, Lengyelország	5,61	1,98	1,20	287.360
Kanada	8,00	1,22	1,72	59.880
Japán	39,9	1,0	–	238.200

Forrás: Report on Allied Contribution to the Common Defense. A Report to the US Congress from the Secretary of Defense, June 2002

Megjegyzés: Az adatok a három közép-európai NATO-államban 1999–2001 átlagát tükrözik

Mint ezt az 1990-es évek is bizonyították, a keresleti tényezők között igen jelentős a kivitel. Az 1. táblázat adatai is tükrözik, hogy 1994 és 2003 között, egy esztendő kivételével, a kivitel a világtermelésnél gyorsabban, egyes esztendőkből háromszor gyorsabban nőtt. Az export jelentősége továbbra is meghatározó fontosságú lesz számos ország gazdasági növekedésében.

Mint közismert, az egyes országok gazdasága több csatornán keresztül hat közvetlenül partnereire, illetve a világgazdasági változásokra. A legfontosabbak ezek közül:

- * az export és az import,
- * a tőkeáramlás különböző formái,
- * a valutaárfolyamok,
- * a technikaexport és -import, valamint
- * a migráció.

Igen jelentősek lehetnek azonban a közvetett, politikai, lélektani hatások is. Ezek között lényeges például a meghatározó szerepet játszó államok külpolitikája, gazdaságpolitikája, illetve ennek értékelése a pénzpiacokon és más államok kormányainál. Lényeges tényezők természetesen a háborúk is. Az iraki háború hatása több vonatkozásban is jelentősnek bizonyult, egyebek között az olajpiacokra gyakorolt hatása miatt. Az államok gazdasági hatásai természetesen nagymértékben függenek méreteiktől és nemzetközi integráltságuktól. Nyilvánvaló, hogy az USA, az Európai Unió és Japán „lokomotív” vagy visszahúzó szerepe különösen jelentős a nemzetközi gazdaságban.

A világgazdaság elemzőinek és szereplőinek döntő többsége továbbra is főként az Egyesült Államoktól várja a kedvező változások tartóssá tételét. A világgazdaság fejlődésének jelenlegi szakaszát, mint ismeretes, az USA-ban egy hosszú fellendülés előzte meg. Ennek kedvező hatása világméretben érződött. Az USA 1995 és 2002 között valóban meghatározó szerepet játszott a világgazdaság fejlődésében. Ez tűnik ki a 3. táblázatból, amelyik a főbb országok, illetve térségek hozzájárulását tükrözi a világtermék növekedéséhez.

3. táblázat
A világtermék és növekedésének forrásai
1995 és 2002 között
(százalékban)

	Részesedés a Világtermékből*	Hozzájárulás a növekedéshez
USA	30	60
Euro zóna	26	7
Kína	4	8
Japán	10	-10
Egyéb országok	30	35

Forrás: International Monetary Fund

Megjegyzés: * 1995–2002 éves átlag, kereskedelmi árfolyamon számítva.

Az 1990-es években eszközölt vállalati fúziók és akvizíciók csaknem 50%-ában volt amerikai társaságoknak érdekeltségük. Az Egyesült Államokba irányult a XX. század végén a világexport csaknem egyötöde. Ré-

szesedését az egyes főbb térségek kivételéből 2000-ben, tehát a nagy fellendülés végén, a 4. táblázat mutatja.

4. táblázat
Az USA részesedése egyes térségek kivételéből
2000-ben

Világ	18,1
Európai Unió	8,7
Japán	31,2
Kanada	86,0
Fejlődő országok	27,3
Latin Amerika	52,0
Afrika	14,2
Közel-Kelet	15,0
Kelet- és Dél-Ázsia beleértve Kínát	24,0
Átmeneti gazdaságok	5,3

Forrás: UNCTAD 2002

Az amerikai gazdaság jelentősége a világgazdaság fejlődésében továbbra is meghatározó fontosságú marad. A gazdaságilag fejlett országok közül egyedül az amerikai kormány alkalmazott a recesszióból való kilábalás érdekében jelentős gazdasági ösztönzőket. Növelte a költségvetés kiadásait és csökkentette az adókat. Különösen gyorsan nőttek a fegyverkezési kiadások. A Bush-adminisztráció 2005-ös költségvetése 401 milliárd dollárt irányoz elő katonai célokra. Afganisztán és Irak csak részben indokolják ezt. Jelentősen nőnek a légierő, a flotta és általában a nehézfegyverzet vásárlására fordított kiadások. Valószínűsíthető a beruházások növekedése is a vállalatok berendezéseinek elévülése és gyors leírása nyomán. Megindult a készletek feltöltése is. A dollár árfolyamának csökkenése kedvező feltételeket teremt az amerikai kivitel számára. Az USA gazdasági fellendülésének kilátásai azonban nagyobb mértékben többesélyesek, mint korábban. Kétségkívül nagy növekedési tartalék maradhat a termelékenység emelkedése. A termelékenység az USA-ban az elmúlt fél évtizedben átlagosan 3,3%-kal nőtt, ami ott rekordnak számít. A termelékenység növekedése „túlélte” a stagnálás és a recesszió éveit is. Annak ellenére tovább tartott ez a folyamat, hogy átmenetileg csökkentek az információs technikára fordított befekteté-

sek, amelyek döntő szerepet játszottak a termelékenységi rekordban. Bebizonyosodott egyébként az (s ez Magyarország számára is fontos tanulság), hogy az új technika nem növeli automatikusan a termelékenységet. A vállalatoknak meg kell tanulniuk és ki kell alakítaniuk a módszereket ennek leghatékonyabb hasznosításához. Új, képzetesebb munkaerőt kell foglalkoztatniuk, és jelentős átszervezéseket kell folyamatosan végrehajtaniuk. Mindezt az amerikai üzleti szektor megértette, és valószínű, hogy a következő években ez a folyamat meghatározó forrása marad a termelékenység növekedésének. A termelékenység, mint közismert, egy gazdaság leglényegesebb mutatói közé tartozik. Gyors növekedése nemcsak a jövedelmek és az életnivó emelését segíti, beleértve a kormány jövedelmeit is, hanem elviselhetőbbé teszi a szociális és a gazdaságot érintő egyéb terheket is. A termelékenység növekedése a következő években lassulhat ugyan, de 2-2,5% körül maradhat. Ezt segítik a hatalmas megrendelések is, amelyeket az amerikai társaságok 2003-ban az ipari robotok terén eszközöltek. A foglalkoztatottság egyszázalékos éves javulása és a termelékenység 2,5%-os emelkedése valószínűsíti a 3-3,5%-os középtávú gazdasági növekedést. A növekedés néhány más forrása azonban bizonytalan. Tekintettel arra, hogy az új technika termelékenysége is rendkívül gyorsan nő, ha a belső és az exportkereslet nem emelkedik jelentősebb mértékben, a foglalkoztatottság növekedése helyett a munkahelyek csökkenésével járó gazdasági növekedés lesz jellemző. E problémát fokozza az is, hogy az amerikai társaságok valószínűleg tovább folytatják bizonyos gazdasági tevékenységek külföldre telepítését is. (Ez az elmúlt évtizedben 2,6 millió munkahelyet szüntetett meg az USA-ban.)

További problémát, illetve kockázati tényezőt jelentenek az amerikai gazdaság egyensúlyi zavarai, a költségvetés és a folyó elszámolások mérlegének hiánya, illetve ezek finanszírozhatósága. Az értékpapírpiacon árfolyamzuhanása az elmúlt években radikálisan csökkentette a vállalatok és a lakosság egyik legjelentősebb bevételi forrását. A belső megtakarítások példátlanul ala-

csony szintre zuhantak. A megnövekedett lakossági fogyasztás és különösen a Bush-kormány kiadásai számottevő külföldi hitel-felvételekre épülnek. Ezek aránya elérte az USA bruttó nemzeti termékének 5%-át, s az USA a külföldi megtakarítások több mint 10%-át „szívta fel” az elmúlt 2-3 évben. Kétséges, hogy ez a folyamat meddig tartható. Egy kis ország esetében viszonylag könnyen meghatározható, hogy a nemzetközi pénzpiacok meddig és milyen feltételek mellett hajlandók a hiányt finanszírozni. Az USA esetében azonban a „határok” sokkal rugalmasabbak, azonban nem korlátlanok. A dollár gyengülése kedvezhet az USA kivitelének, s ennyiben csökkentheti a külső finanszírozási szükségleteket. Az amerikai export növeléséhez azonban a külső felvevőpiacok bővülésére is szükség van. Az USA-nak a hiány finanszírozására 2006-ig 1500 milliárdnyi külföldi tőke beáramlására lesz szüksége. A gyengülő dollár nem ösztönzi a dollárkötvények, illetve az értékpapírok iránti keresletet. Értékének további csökkenése destabilizálhatja a fellendülést a fejlett államokban, s növelheti a nemzetközi pénzügyi rendszer sebezhetőségét.

Egy amerikai bankház, a Lehman Brothers közgazdasági sajátos indexet fejlesztettek ki a pénzügyi válságok előrejelzésére az új piacgazdaságokban, amit *Damoclesnek* neveztek, hivatkozással az ismert kardra. A mutató tíz fontos statisztikai mutatóra épül, beleértve a folyó mérleghiányokat, a külföldi adósság nagyságát, a munkanélküliséget. Ha az index eléri a 75-ös értéket, bajok vannak az adott országban. Az USA adatai 2003-ra megközelítették a 75-ös nagyságot. Nem biztató az sem, hogy csökkent a háztartások elkölthető átlagos jövedelme, s nőtt a szegények aránya. (Hivatalos adatok, jövedelemstatisztikák alapján 34,6 millió lakos tekinthető szegénynek az USA-ban.)

Kérdéses az is, hogy a korábbi fellendülések tartóságának egyik fontos garanciája, az amerikai gazdaság hagyományos képessége a tőke és a munkaerő gyors átcsoportosítására és az ehhez szükséges állami, szervezeti és vezetési feltételek megteremtésére milyen mértékben érvényesül a mai fel-

tételek mellett, s milyen hatással lesz a vállalati stratégiákra? 2004 elején nem jelzik előre a vállalati eredmények számottevő javulását. Nem tért még vissza azonban az USA üzleti világában szokásos és a 90-es évek második felére különösen jellemző „spontán optimizmus”, amelyre a vállalkozói kockázatvállalásban nagy szükség lenne. Korábban az amerikai társaságokra az európaiakénál nagyobb mértékben volt például jellemző a belső befektetések és piacok preferálása. Ez a XXI. századra jelentősen megváltozott. Ez persze más OECD-tagállamokra még nagyobb mértékben jellemző.

A világgazdasági fejlődés középtávú kilátásai szemszögéből az USA mellett a legjelentősebb az EU államainak várható gazdasági fejlődése. A növekedési kilátásokat illetően figyelembe kell venni, hogy az EU egységes piac, de még nem egységes gazdaság. Azok az egységesítő tényezők, amelyek az euróhoz kapcsolódnak, természetesen fontosak, de még nem általánosak. Az eurózóna tagjai számára egységes a monetáris politika is, amelyik igen jelentős tényező a gazdasági növekedést ösztönző tényezők szempontjából. Az Európai Központi Bank az ún. stabilitási és növekedési paktum alapján az eddigiekben meglehetősen restriktív monetáris politikát folytatott, amelyet a két nagy állam, Franciaország és Németország túlléptek, de a többiek, különösen a kisebb államok erre nem voltak képesek. Nagy jelentőségű lépés volt azonban az a döntés, hogy a jövőben „rugalmasan” fogják kezelni az irányszámokat. A térség államainak közös jellemzője az is, hogy a gazdasági növekedés szemszögéből mindenütt jelentős az export. Az euró túlzott és tartós felértékelődése a dollárhoz képest ronthatja versenyképességüket. A növekedés feltételeit és kilátásait illetően a tagállamok közötti különbségek jelentősek. A közös agrárpolitika szerepe a növekedés feltételei szempontjából vitatott. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, főleg a belső piac szemszögéből, a mezőgazdasági szubvenciókat. Az 5. táblázat a mezőgazdasági szubvenciókat hasonlítja össze az ágazat bruttó termelésének százalékában.

5. táblázat
A mezőgazdasági szubvenciók az ágazat bruttó termelésének százalékában

	1984-1986	2002-2002
OECD	38	30
Svájc	78	74
Japán	61	59
EU átlag	40	36
USA	22	21
Magyarország*	16	26
Lengyelország	10	14

Forrás: The Economist, 21 June 2003

Megjegyzés: * 1991–93 átlaga

Ha az EU és a többi jelentős fejlett ország a WTO keretében folyó viták és esetleges megállapodások nyomán csökkenteni fogja a szubvenciókat, ennek igen jelentős piaci és növekedési következményei is lesznek.

A jövőt illetően különösen jelentős és általános jellegű változás lesz az EU számára is a tíz új tag csatlakozása. Ennek, az EU szervezeti feltételeit, termelési és fogyasztási szerkezetét és az intézmények működését befolyásoló változásnak közvetlen pozitív és esetleges negatív hatásai azonban nem azonos módon érintik az EU jelenlegi tagállamait és vállalatait. Az új feltételrendszer valószínűleg befektetési és piaci stratégiájuk átalakítására készíti majd a térségben működő transznacionális társaságok többségét, s új kapcsolati hálózatokra ösztönzi a kormányokat. Mindez sokoldalúan érinti majd az új tagok belső viszonyait is. A változások jellege és következményei nem függetlenek az általános konjunkturális viszonyok alakulásától. Lassú fejlődés esetén sokkal bonyolultabb és nehezebb lesz az új és a jelenlegi tagállamok számára is az alkalmazkodás. Az EU-tagság a volt szocialista országokban növeli az adott országokba vetett nemzetközi bizalmat. Ennek potenciális előnyei valószínűleg ösztönözni fogják a külföldi befektetéseket, talán a korábbiaknál kedvezőbb feltételek mellett. Az érintett országok középtávú gazdasági kilátásai a nyugat-európai konjunktúra élénkülése nyomán is javulhatnak.

Magyarország szemszögéből is igen fontosak a német gazdaság kilátásai. Németország, amelynek bruttó termelése az EU BNT-jének 23%-a, ugyancsak tartósnak tűnő gazdasági csapdába került. Ebben, szerkezeti okok és a külső piacok beszűkülése mellett szerepet játszott az értékpapírpiacon csaknem 50%-os árfolyamzuhanása is. Ez eleve rendkívül kedvezőtlenül hatott az ország importjától nagymértékben függő külkereskedelmi partnereire.

6. táblázat

Néhány ország függősége a német importtól

Exportőr ország	Németországi export az ország kivitele %-ában	Németországi export az ország BNT %-ában
USA	3,90	0,30
Franciaország	16,30	3,63
Benelux	24,09	15,21
Olaszország	15,60	3,36
Anglia	11,97	2,26
Oroszország	8,29	3,21
Törökország	19,00	3,53
EU csatlakozók	31,31	11,11
Magyarország	35,60	19,00

Forrás: IMF Trade Statistics 2003; UNCTAD Handbook of Statistics, 2002.

A XX. század második felének jelentős részében Németország volt a fejlett európai államok példaképe. A japán és a német gazdasági csoda tényezői közgazdasági tankönyvek esettanulmányai voltak. A német gazdaság valóban igen gyorsan fejlődött. Meghatározó szerepet játszott a csúcstechnikák exportpiacain. Belviszonyait a társadalmi béke jellemezte. Alacsony munkanélküliség és magas szintű, széles bázisú szociális ellátás jellemezték gazdaságát. A nyugatnémet márka a világ egyik legkeresettebb, legerősebb valutája volt. Németország az integráció bajnokaként került be a XX. század második felének európai történelmébe. Az 1990-es évek közepe óta a német gazdaság évi növekedési üteme alig haladta meg az egy százalékos, és gyakorlatilag stagnált az elmúlt három esztendő során. A munkanélküliség tartósan 10% körüli. A tartósan munkanélküliek 40%-a alacsony képzettségű, illetve szakképzettség nélküli.

gú, illetve szakképzettség nélküli. Az Agenda 2010 elnevezésű reformprogram a munkaerőpiac deregulációját és a szociális kiadások csökkentését irányozta elő. A német gazdaság szerkezeti merevsége, a vállalkozói, üzleti versenyszellem elégtelensége és a jóléti állam szerkezetébe beépített öngeneráló kiadások túl magas szintje azonban csak részben magyarázza az ország problémáit. A két német állam egyesítése különösen hatalmas terhet hárított és hárít továbbra is gazdaságára. Az ezzel kapcsolatos előnyök „beérése” azonban még várat magára. Az euró bevezetése és az ezzel összefüggő monetáris fegyelem sem kedvezett rövid távon a német gazdaságnak. Kérdéses az is, hogy milyen lesz a szociális rendszer megnyirbálásának hatása. Rövid távon élénkítheti a beruházásokat és a gazdasági növekedést, hosszabb távon azonban alááshatja a társadalmi békét, egy olyan országban, ahol ennek nemzetközi jelentősége is rendkívül nagy.

Nemcsak az eurózónában, hanem az egész EU-térségben lényeges témává vált a szociális kiadások megnyirbálásával és a lassú fejlődés következményeivel kapcsolatban az, hogy mennyire tartós és jelentős a munkaerő harcok fellépésének visszatérte. Mindenesetre 2003 során Angliát, Ausztriát, Franciaországot, sőt egyes fejlődő és volt szocialista országokat is jelentős sztrájkhullámok bénították meg, illetve okoztak súlyos helyzetet egy-egy területen. Előtérbe kerültek a nemzetközileg összehangolt béralkuk és a munkaügyi szabványok is. Befolyásuk ezekben a folyamatokban növekedett, annak ellenére, hogy a szakszervezetek az elmúlt években elvesztették tagjaik egyharmadát. (Az USA-ban a dolgozók 14%-a, Japánban 21%-a, Európában 43%-a szakszervezeti tag.) Bebizonyosodott, hogy a taglétszám csökkenése nem azonos a befolyás csökkenésével. A francia magánszektorban például a tagság aránya 13%, de a befolyásuk lényegesen nagyobb volt a legutóbbi sztrájkokban. Az is tény, hogy az EU keretében nem a tagság, hanem a szakszervezetek mint intézmények részei a jóléti rendszernek. Az európai szakszervezetek különösen gyakorlatiassá váltak. A munkaerő problémákkal kapcsolo-

latban érdekes vita bontakozott ki a szakszervezetek szerepéről a XXI. században. Milyen szolgáltatásokat várnak tőlük tagjaik. A munkahelyezők védelme és a nemzeti foglalkoztatottság szintjének fenntartása elsőrendű fontosságúvá vált a globalizálódó világban. Jelentős maradt szerepük a nyugdíj- és társadalombiztosítási rendszerekben. A globálisan 17.000 milliárd dollárt kitevő nyugdíjalapok csaknem kétharmadát a szakszervezetek kezelik, vagy ellenőrzik. A nagy nemzetközi társaságok keretei között nem valószínű ugyan a szakszervezetek megerősödése. Ezek preferálják a munkástanácsokat vagy -képviselőket, azonban ezek között is sok a szakszervezeti tag, akik jelentős mértékben befolyásolhatják a viszonyokat.

Az elmúlt másfél évtized során a legjelentősebb veszteségek a fejlett országok közül a *japán gazdaságot* sújtották. A világ-gazdaságban továbbra is fontos szerepet játszó Japán gazdasági hanyatlása az elmúlt évtized során a nagy válság óta példa nélkül áll a fejlett országok között. A hidegháború éveiben Japán gazdaságára kiemelkedően gyors gazdasági növekedés volt jellemző, amelynek centruma a növekvő versenyképességű gyáripár volt. Azok az iparágak azonban, amelyek az ország gyors növekedését eredményezték, növekvő nemzetközi versennyel kerültek szembe. Megváltozott Japán külkereskedelmének szerkezete és területi megoszlása is. A múltban fő vásárlója az USA volt, s importjának fő forrásai a közel-keleti olajtermelők voltak. Ezek aránya a japán importban az 1975-ös 30%-ról 10%-ra csökkent. Az ázsiai országok aránya Japán külkereskedelmében 1985-ben 25% volt, a XXI. század elején meghaladta a 40%-ot. Kína súlya a japán importban 1990-ben 2% volt, 2002-ben már közel 20%-ot tett ki. A szigetország kivételében megelőzte az Egyesült Államokat. Számottevően megnőtt a japán gazdaság külkereskedelmi függősége is.

A japán gazdaság nehézségei tehát nemcsak a buborék kipukkanásával kapcsolatosak, s nemcsak az értékpapír- és ingatlanpiac 1991-ben bekövetkezett összeomlásának tudhatók be. Igaz, hogy a 90%-os veszteséget a szigetország mindmáig nem

tudta teljesen kiheverni. Az 1991-ben kezdődött pénzügyi válság óta gazdasága csak igen lassan tér magához. A munkanélküliség és az ország adósságállománya megkétszereződött, gazdasági növekedése évi átlagban 0%-ra lassult. A nem teljesítő adósságállomány meghaladta az egybillió dollárt, s elérte a BNT 20%-át. Folyó árakon számítva az ország gazdaságának vesztesége csupán az elmúlt öt esztendő alatt 650 milliárd dollárra tehető. A „rossz hitelek”, amelyek továbbra is kísértenek azzal a szerkezettel is kapcsolatosak, amik a nagy vállalatok hálózatait jellemzik, s megkönnyítik az alacsony hatékonyságú vállalatok, illetve gazdasági tevékenységek fennmaradását. Az adott struktúra leépítéséhez szükséges reformok késése, valamint a deflációs pénzpolitika fékeztek a fellendülés kibontakozását, s valószínűleg az újabb ösztönző intézkedések sem elegendőek a tartós fellendülés feltételeinek megteremtéséhez. Hosszabb távon súlyosbodnak, s egyre nehezebben kezelhetőek az ország demográfiai problémái, az elöregedés s a népesség csökkenése 2006 után. Kérdéses az is, hogy az ország gazdaságában 2003-ban kibontakozott kedvező változások, az ösztönzőbbé vált gazdaságpolitika, a vállalati profit növekedése, mennyire lesznek hatékonyak? 2004 elején még nem lehet egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy a közel másfél évtizedes stagnálás véget ért-e, s megindult-e a japán gazdaság a fenntartható növekedés útján? Sokat várnak a szakemberek a kormány által 2003 őszén alapított Ipari Ösztönző Társaságtól, amelyik új életet kíván önteni a magánvállalkozásokba.

Igen lényeges a világgazdaság jövője szempontjából *Kína* fejlődésének alakulása is. A népköztársaság 1978 óta lényegében töretlenül és tartósan gyors ütemben bővíti gazdaságát. Bruttó nemzeti termékét megnégyesezte, s gyorsan emelte a lakosság életnívóját is. Húsz esztendő alatt csaknem 200 millió új munkahelyet teremtett. A gazdasági nyitás, az ellenőrzött liberalizálás, a külföldi befektetések ösztönzése és a belső fogyasztás emelése racionális döntéseknek bizonyultak. Az elmúlt egy-két esztendő során világméretben a legjelentősebb tőkeimportőr volt. Jelentősen emelkedtek a kínai

vállalatok külföldi tőkebefektetései is. Mindezek nyomán számottevően növelni tudta súlyát a világtermelésben és a világkereskedelemben is. Rendkívül gyorsan fejlődik tudományos és műszaki potenciálja. Középtávú fejlődése jelentős mértékben attól függ, hogy a belső piac növelése mellett mennyire maradnak tartósak kiviteli lehetőségei. Az általa elért exporttöbbletet egyes partnerei, amelyeknél ez hiányként jelentkezik, szeretnék radikálisan csökkenteni. Nyomást gyakorolnak rá valutája felértékelésé érdekében és protekcionizmussal fenyegetik. Normális és racionális világgazdasági és politikai feltételek mellett azonban Kína jelentősége a világgazdaság minden területén tovább nő. Hasonlóan kedvezőek a másik nagy ázsiai ország, *India* középtávú kilátásai is.

A volt szocialista országok közül a legjelentősebb az *Orosz Föderáció* a világgazdaságban. Oroszország hatására mindenképp a nemzetközi olajpiacon és a pénzpiacokon fordítanak figyelmet. A „putyini konszolidáció” névvel illetett szakasz mindenképp vonzóbbá tette az országot a külföldi befektetők számára, csökkentek a törvénytelenések, javult a belső piac működése. Gazdasági növekedése a rubel jelentős leértékelését és a pénzügyi viszonyok átszervezését eredményező reformok nyomán az elmúlt évek során gyorsult, kiegyensúlyozottabbá vált, s úgy tűnik tartósan kedvező szakaszba került. Nöttek a belső és még jelentősebb mértékben a külföldi tőkebefektetések. Az orosz gazdaság egyik legfőbb problémája az, hogy az ország mikrogazdasági alapjai gyengék. Nem került sor az alapvető gazdasági szektorok modernizálására és hatékony, piacorientált intézmények kiépítésére. Az államapparátus minden szinten, de különösen vidéken alulfizetett, korrupt, önkényes és bürokratikus. Gyenge a vállalatok irányítása is. Oroszország jövője továbbra is jelentős mértékben függ belpolitikai viszonyaitól. Kedvező feltételek esetén nem irreális a tartós, 5% körüli gazdasági növekedés a következő években.

Oroszország és több más volt szovjet tagállam szemszögéből különösen jelentős az olajpiacok jövője. Ez természetesen a világgazdasági fejlődésnek is lényeges kérdése.

Az olajpiacokat, a várakozásokkal ellentétben, nem rázta meg az iraki háború. Az iraki olajkitermelés vesztesége sem volt megrázóan nagy. Irak azonban a vártnál sokkal lassabban tér vissza a piacra. Az OPEC-termelők, különösen Szaudi Arábia jelentősen növelték termelésüket. Az olajárak átmeneti emelkedése sem volt drámai. Az OPEC 2000-ben 22 és 28 dollár közötti hordónkénti árszint fenntartását tűzte ki célul. Azóta az árak gyakran érték el, vagy lépték túl a hordónkénti 30 dolláros szintet. Ez reáláron az 1986 és 1999 közötti 18 dolláros árnak felel meg, amikor is az OPEC fő célja a piaci részesedés fenntartása volt. 1997 és 2002 között az olaj iránti keresletnövekedés döntő részét a szervezeten kívüli államok, főleg a volt szovjet köztársaságok fedezték. Az OPEC aránya 35%-ról 30%-ra esett vissza. Az OPEC új stratégiája az, hogy a készleteket alacsony szinten s az árakat magasan tartásuk. Ez azonban a fogyasztás igényeinek megfelelően mozgó rugalmas készletgazdálkodást követel. 2003-ban az olajpiacon a kínálat 3%-kal nőtt, ami napi 78,7 millió hordót jelentett. A kereslet 1,7%-kal nőtt, 78,6 hordóra. A 2004-es keresleti előirányzat 79,6 millió hordó. Az olajpiacon a következő években valószínűleg a kínálati verseny hatása lesz jellemző, s a megnövekedett kereslet kielégítésében tovább nő a nem OPEC-országok szerepe. Oroszország arra törekszik, hogy az EU-térség meghatározó fontosságú olaj és földgázellátójaként kapcsolódjék az integrálódó Európához. 2004-re egyébként a piac elemzőinek többsége 25 dolláros hordónkénti árat prognosztizál.

A világgazdaságban tovább folytatódik a *transznacionális társaságok* szerepének és súlyának növekedése a világtermelésben és a kereskedelemben. 2002-ben az UNCTAD által nyilvántartott mintegy 63.000 transznacionális társaság (a multik) a világtermék több mint 40%-át állították elő. A vállalati rendszerek keretében bonyolódó forgalom pedig meghaladta a világexport 45%-át. Nyilvánvaló, hogy a TNC-k hatása a globális gazdaságra igen jelentős. Magyarország a világ államai között a leginkább transznacionalizált államok egyike. A külföldi befektetés állomány bruttó nemzeti termékhez vi-

szonyított aránya 1995 és 2002 között meghaladta a 40%-ot. Az új beáramlás aránya az adott év bruttó beruházásaiban pedig 20% körül volt. A transznacionalizáltság indexe alapján, amelyik négy fontos arányszám alapján jellemzi a nemzetközi társaságok súlyát az adott országok gazdaságában, 2000-ben Magyarország a 13-ik volt. Globális méretekben és hazánkban is, 2001-ben megtört a közvetlen külföldi tőkebefektetések gyors növekedésének folyamata. A világgazdaságban e közvetlen befektetések 2001-ben 40%-kal, 2002-ben 9%-kal csökkentek. A csökkenés földrajzi és ágazati szempontból is egyenlőtlen volt. Változtak a lokációs stratégiák is. A jelentős kapacitás felesleg és eladatlan árukészletek miatt sok társaság csökkentette külföldi befektetéseit. A recesszió vagy a lassú fejlődés ugyanakkor arra is ösztönzi a társaságokat, hogy költségeik csökkentése révén növeljék versenyképességüket. Különösen az olyan társaságok, amelyek számára a bérköltségek számottevőek, rendszerint ott csökkentik vagy szüntetik meg tevékenységüket, ahol a bérek magasabbak, s a fennmaradó kereslet kielégítését az alacsonyabb bérszintű országokban működő vagy ott létesített vállalataikból biztosítják. Ez a tendencia nagymértékben befolyásolta a tőkebefektetések mozgását. Az általános tendenciák alól Magyarország sem volt kivétel. A bérek emelkedése véget vetett egyes szektorokban, ahol ezek különösen fontosak, Magyarország előnyeinek. A privatizáció befejeződésének közeledtével jóformán alig maradtak a külföldi tőke számára vonzó területek. Egyes térségekben szabad munkaerő sem állt rendelkezésre. Lassult a hazai piac bővülése is. Ugyanakkor térségünkben új lehetőségek nyíltak, s nőtt a verseny az államok között is. További bizonytalansági tényezőként fogalmazódott meg az is, hogy Magyarország EU-tagsága milyen hatással lesz majd az adókedvezményekre, amelyeket az itteni külföldi szektor kapott? Mindez minőségileg is új feltételeket teremtett Magyarországnak képességeiben a külföldi befektetések fogadására. E tekintetben, az UNCTAD minősítése szerint a világ 140 országa közül Magyarország az 53-ik helyre került.

Sajátos változások mennek végbe a nemzetközi társaságok megítélésében is. A vezető országok helyzetével és kilátásaival összefüggő bizonytalanság mellett a második világháború óta először alakult ki egy sajátos bizalmi válság a globális piacgazdaság működésében meghatározó szerepet játszó nemzetközi társaságokkal kapcsolatban. Tőzsdei csalások, mérleghamisítások, a társasági nyugdíjalapok eltűnése és más illegális tevékenységek néhány globális jelentőségű nagy társaságnál, arra figyelmeztették a legközvetlenebbül érintetteken túl általában is a részvényeseket és kormányokat, hogy a nagyvállalatok kormányzásában, illetve ennek nemzetközi szabályozásában mélyreható reformok szükségesek.

A KÖZÉPTÁVÚ KILÁTÁSOK

A közel 40 billió dollár értékű árut és szolgáltatást termelő világgazdaság problémái nem olyan súlyosak, hogy a vezető államok közös és hatékony fellépése esetén ne lehetne azokat kezelni. A középtávú kilátásokat azonban néhány lényeges társadalmi és gazdasági probléma teszi bizonytalanra és több esélyessé.

Azoknak a tényezőknek a többsége, amelyek az 1990-es évek kedvező világgazdasági feltételeit kialakították, nem ismétlődhet meg. (Rendszerváltás, egységes EU-piac kibontakozása, euró bevezetése stb.) Nem valószínű a külföldi közvetlen tőkebefektetések olyan mértékű és szerkezetű növekedése, mint amelyen a 90-es években a fellendülést támogatta. Az elmúlt évtizedhez viszonyítva kedvezőtlenebbek a világpolitikai feltételek is. Nem valószínű a 90-es évekhez hasonló fellendülés az információs és kommunikációs technikával kapcsolatos beruházások terén. Sajátos új bizonytalansági tényezők is kialakultak. Ilyen például az, hogy milyen hatással lesz az EU bővítése a térség politikai és gazdasági viszonyaira? Miként rendeződnek az észak-atlanti térség feszültségei? Tovább nőnek-e bolygónk szo-

ciális problémái, és újabb feszültségek jellemzik-e az Észak–Dél-viszonyt?

A globális, tehát világgazdasági szintű problémák között az egyik legjelentősebb a foglalkoztatottsági válság, illetve a munkanélküliség. A gazdaság modern szektorait alapul véve, összesen mintegy 180 millió a munkanélküliek száma. Ez a munkaerő 6,2%-ának felel meg. A fejlett országok foglalkoztatási problémáiban szerepet játszik az ipari termelés jelentős ágainak áttelepítése alacsony bérű országokba. A részleges munkanélküliek, az „alulfoglalkoztatottak” száma globális méretekben lényegesen nagyobb, s meghaladja az egymilliárd főt. Az a sajátos, demográfiai és szerkezeti okokra visszavezethető foglalkoztatottsági válság, amelyik a XX. század utolsó szakaszában kialakult, tovább tart, és számos más globális gazdasági és társadalmi probléma forrása lesz a következő évtizedekben is. A globálisan jelentős méreteket öltő szegénység csökkentése lehetetlen a foglalkoztatottság növelése nélkül.

A pénzügyi egyensúlyi zavarok növekedése, amelynek centrumában a nagy amerikai költségvetési hiány és a folyó elszámolási mérleg deficitje áll, súlyos problémák forrása lehet, s a jövőbeli fejlődés lényeges kockázati tényezője. A pénzügyi egyensúlyi zavaroknak ciklikus és strukturális okai vannak. Ezek között jelentősebbé váltak az elmúlt években a nehezebben kezelhető strukturális okok: a lakossági megtakarítások csökkenése, a költségvetési kiadások szociális tételeinek öngerjesztő hatása stb. Figyelemre méltó, hogy az USA és a nyugat-európai országok deficitjének finanszírozásában az ázsiai fejlődő országok, s különösen Kína, jelentős szerepet játszanak. Ezek kötvényeik fő vásárlói.

Jóllehet a középtávú kilátások nem szűkíthetők a gazdasági növekedés kilátásaira, ez a mutató gazdasági, társadalmi és lélektani jelentősége miatt is fontos. Az alábbiakban több nemzetközi szervezet, mindegyik az ENSZ az IMF és az OECD előrejelzéseit és becsléseit vettük figyelembe.

7. táblázat
A világgazdaság főbb térségeinek,
illetve államainak várható BNT-növekedése

Ország/Térség	2004	2005	2006/2009
Világ	3,5	3,4	3,0
OECD-tagállamok	3,0	3,1	2,7
Eurózóna	1,8	2,5	2,4
USA	4,0	3,8	3,0
Japán	2,0	2,1	1,9
Rendszerváltók	4,6	5,4	5,0
Orosz Föderáció	5,0	5,2	5,0
Magyarország	3,0	3,2	3,9
Fejlődő országok	5,0	4,8	5,3
Kína	7,8	7,4	7,0
Brazília	3,0	3,5	3,6
India	5,4	5,5	5,9
Világkereskedelem	7,0	8,3	7,6

Forrás: VKI becslések ENSZ, OECD, WTO és IMF előrejelzések alapján.

Az előre jelzett növekedési rátákat természetesen célszerű lenne az országok, illetve a főbb térségek társadalmi és gazdasági potenciáljával és „kötelezettség vállalásaival” is szembevetni. Ehhez azonban további elemző munkára lenne szükség. Valószínű, hogy az államok többségében a várható növekedés üteme alatta marad annak, mint ami szükséges lenne belső és nemzetközi egyensúlyi zavaraink, társadalmi kötelezettségeik teljesítéséhez vagy gyorsabb felzárkózásukhoz. Hosszabb távú tendenciákat figyelembe véve a XXI. század első évtizedére valószínűsíthető növekedési ráták sem nem túl magasak, sem pedig nem alacsonyak. Figyelembe kell venni természetesen azt, főleg a közepesen és kevésbé fejlett országok esetében, hogy a lassan növekvő gazdaságok társadalmi szempontból eleve sokkal sebezhetőbbek, mint a gyorsan növekvők. Élesebbé válnak az újraelosztás körüli csatározások. Lassú növekedés idején jönnek elő a gyors növekedés következtében fellépett problémák (például az adósság) is. Mindez a világgazdaságra és annak főbb térségeire is vonatkozik.

GLOBÁLIS GAZDASÁGPOLITIKA: A VILÁGGAZDASÁG „KORMÁNYZÁSA”

A világgazdaság középtávú kilátásai alakulásának elemzése arra is utal, hogy a tartós és kiegyensúlyozottabb fejlődés lehetetlen néhány olyan globális probléma enyhítése vagy megoldása nélkül, amelyek a nemzetközi szervezetek, az ENSZ, a Világkereskedelmi Szervezet és a Nemzetközi Valutaalap napi-rendjén szerepelnek. Ezek közé tartozik a globalizációs folyamat és a nemzetközi piaci viszonyok működése kedvezőtlen következményeinek mérséklése, beleértve a szegénység csökkentését is. Meg kell akadályozni a szegény országok további marginalizálódását, adósságuk elengedésével és a nemzetközi támogatás növelésével. A túlzott méretű eladósodás elkerülésével és a pénzügyi viszonyok átláthatóbbá tételével hatékonyabb lépéseket kell tenni a pénzügyi válságok és az ezzel összefüggő jelentős veszteségek elkerülésére. Hatékony és a különböző országcsoportok érdekeit összehangoltabb módon figyelembe vevő feltételekkel kell folytatni a részben zátonyra futott világkereskedelmi tárgyalásokat. A WTO keretében zajló tárgyalásokon a dohai határozatokkal kapcsolatban bizonyos eredmények születtek, főleg technikai kérdésekben. A mezőgazdasági szubvenciók és vámok kérdésében kialakult patthelyzet akadályozza a megállapodást más kérdésekben is. A fejlődő országok többsége nem hajlandó engedelményekre anélkül, hogy a fejlett országok agrárprotekciónizmusát megszüntessék, vagy legalábbis jelentősen csökkentsék. Sok témában a fejlődő országok is megosztottak.

A világgazdasági fejlődés középtávú kilátásainak kérdőjelei, kockázati és bizonytalansági tényezői között különös jelentősége van a politikai tényezők alakulásának. Ez nemcsak olyan események hatását jelenti,

mint az USA elleni 2001. szeptemberi terror-támadás és az iraki háború vagy a nemzetközi terrorizmus. Igen lényeges az is, hogy a választók milyen jellegű és milyen érdekeket képviselő kormányokat juttatnak hatalomra a következő években. A hidegháborút követő szakaszban növekvő mértékben kerülnek előtérbe a nemzeti keretek közti érdekellentétek. Nyilvánvaló az is, hogy hatásuk az országok kül- és nemzetközi gazdaságpolitikájára is jelentősebb, mint a múltban volt. Könnyebben és gyorsabban vezethetnek kereskedelmi háborúhoz, protekcionista lépésekhez. Az is világos, hogy a politikai tényezők hatása jelentősebbé vált azoknak a multilaterális szervezeteknek a munkájára is, amelyek a világgazdaság hatékony működését hivatottak előmozdítani.

Kulcsfontosságú, hogy mennyire képesek a világgazdaság fejlődése szempontjából meghatározó fontosságú államok az együttműködésre a világgazdaság fejlődésének élénkítése, problémáinak enyhítése érdekében. A világgazdaság fejlődésével kapcsolatban a legfontosabb államok, a G8 országai a 2003-as eviani csúcskonferencián megerősítették a lényegében korábban is hangsúlyozott kötelezettségvállalásaikat a következő főbb területeken:

- * szerkezeti reformok bevezetése a munkaerő-, áru- és tőkepiacokon;
- * nyugdíj- és egészségügyi reformok bevezetése, amelyek figyelembe veszik a lakosság átlagos életkorának emelkedését;
- * a termelékenység növelése az oktatás és a továbbképzés segítségével, valamint olyan környezet kialakításával, amelyik vállalkozásbarát, ösztönzi a versenyt, s előmozdítja az állami és magánbefektetéseket a tudás és az innovációk terén;
- * a befektetők bizalmának erősítése a vállalatok irányításának javításával, a piaci feyelem előmozdításával és az áttekinthetőség növelésével;
- * hatékony fellépés a korrupció ellen;
- * a pénzügyi válságok megelőzése és megoldása.

A világkereskedelem jövőjével kapcsolatban a résztvevők megerősítették elkötelezettségüket a multilaterális világkereskedelmi rendszer fenntartására és a WTO-ban vállalt kötelezettségek teljesítésére. 2004-ben Bush elnök látja vendégül a nyolcak csoportját. Újraavasztása nem függ ugyan a világ-gazdaságtól, de feltételezhető, hogy az Egyesült Államok kezdeményező szerepet vállal számos, különösen a globális PR szemszögéből fontos területen.

ÉS MAGYARORSZÁG?

A XXI. század egyik kulcskérdése az, hogy az államok miként tudnak feljebb lépni a világgazdasági fejlettség és modernizáció „létráján”. Magyarország emellett olyan csoportosulás tagja lesz, amelynek a világgazdaság nagy kérdéseiben, illetve azok pozitív eldöntésében meghatározó szerepe van. Ezért is fontos hogy ezeket a globális kérdéseket ne valamilyen távoli, a magyar érdekektől idegen témaként kezeljük.

Feltételezve, hogy a globalizációnak, a világgazdaság integrálódásának folyamatai tovább folytatódnak, s nem futnak zátonyra, a megoldatlan szociális gondok, valamint az államok közötti növekvő egyenlőtlenségek szikláin, Magyarországnak is egy a mainál sokkal nagyobb mértékben nemzetköziesedett, jobban integrálódott, igen sok megoldatlan problémával küszködő, a versengést és az együttműködést egyidejűleg fenntartó, hierarchikus világra kell felkészülnie, amelyben azonban az államok továbbra is alapvető politikai egység maradnak. Ebben a világban sikerre azok az országok számíthatnak, amelyek kormányzását nem torzítják el szűk csoportérdekek vagy merev, ideológiai megfontolások, amelyek gyakorlatiasan képesek nemzetközi helyzetük, lehetőségeik és nemzeti érdekeik reális mérlegelésére, képviseletére és céljaik reális megfogalmazására. Ehhez meghatározó fontosságú a demokratizmus és társadalmi kohézió küszöbértékének a közmegegyezés és a szakértelem szük-

séges minimumának biztosítása. Jobban fel kell készíteni a magyar gazdaság intézményrendszerét és a lakosságot is arra, hogy a magyar gazdaság a nemzetközi piaci rendszer része lett, amelyet nem jóindulatú láthatatlan kezek irányítanak. A nyitott, a nemzetközi gazdasági kapcsolatoktól és az ország gazdaságában működő külföldi szektortól való függőség növekedése nyomán, nemcsak a hibás döntésekért, tévedésekért, a politikai vagy a gazdasági zűrzavarért kell sokkal magasabb árat fizetni, mint korábban, hanem a gyors és rugalmas alkalmazkodás elmaradásáért vagy késéséért is. Erőfeszítéseinket nagyobb mértékben kell az ezzel összefüggő nemzeti feladatokra összpontosítani. A sikeresebb tagállamok mindenképp nagyobb szerepet játszhatnak majd az Európai Unió keretében is, mint azok, amelyeket a politikai bizonytalanság és a gazdasági zűrzavar jellemez. Tisztában kell lennünk azzal is, hogy a XXI. század világában, csaknem ötven hasonló helyzetben lévő ország igyekszik a sikeresek közé jutni. Történelmi tapasztalatok bizonyítják, hogy egyetlen ország sem lehet olyan rossz helyzetben, hogy annál mélyebbre ne csúszhasson. Ennek elkerülésére az EU segítséget adhat, de garanciákat nem nyújthat. A lemaradók helyzete a XXI. században azonban összehasonlíthatatlanul rosszabb és kilátástalanabb lesz, mint évszázadunkban volt. A felkapaszkodás a sikeres államok sorába mindig nehéz és keserves. Hazánk adottságai nem rosszak. A magyar gazdaságban már kialakultak új, gyorsan fejlődő területek. Tisztában kell lennünk azzal, is azonban, hogy a felzárkózás nem „lineáris” folyamat, hanem rendszerint egyenlőtlen átalakulások sorozata. Ennek folyamatát belső és külső feltételek segíthetik, de akadályozhatják is.

Mindebből megfogalmazható néhány fontos, hosszabb távra szóló következtetés a magyar gazdaságpolitika számára is, amelyik független az adott kormányzat „színezetétől”:

- 1) Gazdaságunk nemzetköziesedtségének magas szintje olyan nemzeti politikát és különösen gazdaságpolitikát követel, amelyik figyelembe veszi a nemzetközi integráltság sajátos érdekviszonyait, a

nemzeti és közös érdekek komplexitását. Bilaterális és multilaterális kapcsolatrendszerében oly módon számol saját érdekeivel, hogy figyelembe veszi a partnerek érdekeit is, és kész rugalmas kompromisszumokra. Ezzel összefüggésben hangsúlyozni kell, hogy a protekcionizmus globális előretörése, amelyet bizonyos hazai populista körök valószínűleg nem utasítanak el, rendkívül nagy veszteségeket okozna Magyarországnak is. Ez a nemzetközi gazdaságtól nagymértékben függő magyar gazdaság esetében munkahelyek tömeges megszűnését eredményezné, súlyos és tartós gazdasági válságot jelentene.

- 2) A nemzetköziesedő nemzeti politika nem jelentheti azonban a nemzeti felelősség háttérbe szorulását, a gazdaság egyensúlyi viszonyaiért, a kultúra, a tudomány fejlesztéséért, a társadalom jólétéért, a gazdaság hatékony és fenntartható fejlődéséért. Az egyensúlyi viszonyok nem szűkíthetők a költségvetésre, illetve a külső fizetésekre. Megfelelő módon kell kezelni a piaci mechanizmusok közepette nem realizálható célokat is azoknak a szerkezeti és szervezeti reformoknak a végrehajtásában, amelyek biztosítják a szükséges feltételeket a gazdaság növekedéséhez, illetve a racionálisan megkövetelhető társadalmi jóléthez.
- 3) Az EU keretében s általában a világgazdaságban uralkodó viszonyok, az éles nemzetközi verseny és ennek elkerülhetetlen társadalmi következményei a foglalkoztatottság alakulásában, a regionális egyenlőtlenségek kialakulásában különösen fontossá teszik a gazdaságpolitika szociális hátterét. Ez nemcsak a szegénység mérséklésével összefüggő téma. Sokkal inkább arról van szó, hogy nagyobb figyelmet kell fordítani az átmeneti foglalkoztatottsági problémák kezelésére, a munkaerő át- és továbbképzésének intézményrendszerére. Az EU-tagsággal és a nemzetközi feltételek változásaival összefüggésben különösen lényeges feladatok hárulnak a kormányokra az élet minőségének javításában is. Ennek keretébe tartozik az egészségügy és a nyugdíjrendszer

is. A XXI. század első évtizedeiben két-három politikai cikluson átívelő és nemzeti közmegegyezésre épülő reformokat kellene végrehajtani, annak érdekében, hogy felzárkózásunk és tartós fejlődésünk alapvető feltételeit megteremtjük.

* * * * *